

UOT 75

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.1.211>

AYAN ƏZİZOVA*

PORTRET QRAFİKASINDA OBRAZLILIQ

Məqalədə portret qrafikası ilə bağlı həm əsas nəzəri, həm də xüsusi məsələlər müzakirə olunur. Qeyd olunur ki, qrafikada portret çəkməyin özəlliyi ondan ibarətdir ki, qrafik təsvir insan obrazını birbaşa ünsiyyət zamanı necə görünürsə, elə də çətdir. Qrafikanın xüsusiyyətləri rəssama insanın şəxsiyyətini başa düşməyi, onun əsas mahiyyətini əks etdirmək üçün mümkün qədər dəqiq nümayiş etdirməyə imkan verir.

Məqalədə Azərbaycan rəssamlarının bəzi qrafik portretlərin təhlili aparılıb, rəssamların obraz yaratmağa yaradıcı yanaşmasını xarakterizə edən, icra texnikası, məharəti və toplanmış həyat təcrübəsi ilə müəyyən edilib.

Bütövlükdə, qrafik şəkildə təsvir edilmiş obrazlar dünyanın mənzərəsində və insanın zahiri görünüşündə dəyişiklikləri görməyə, mənəvi problemləri və duyğuları mərkəzə qoymağa, təsvir üsullarında dəyişiklikləri onlara tabe etməyə imkan verir.

Açar sözlər: qrafika, portret, obrazlılıq, bədii, təsvir, kompozisiya, ştrix, ifadə vasitəsi, icra texnikası.

Giriş

İnsan təsviri və onun obrazı eramızdan çox əvvəl yaranmışdır. İnsanın obrazını çətdirən janr portretdir. Portret çəkən rəssam təkcə insanın necə göründüyünü göstərmir. Bu cür təsvirlər həm də əlçatmaz xarakter xüsusiyyətlərini və təbii xüsusiyyətlərini ortaya qoyur. Məsələn, Fayumdan aşkar edilmiş rəsmlər məşhur portretlərin tarixinə işıq salır. Bunların ölümündən sonrakı obrazlar olmasına baxmayaraq, onların realizmi, insan zahiri və xarakterinin təsviri dərinliyi heyramızdır. Onları çox vaxt bütün zamanların ən dahi portretlər hesab olunurlar. Bu da əsassız deyil. «Fayum» adı, mütəxəssislərin bu məşhur qədim portret rəsmlərini aşkar etdiyi Misirin Əl-Fayum şəhərinə aiddir.

Əsas məzmun

İnsana, onun şəxsiyyətinə maraq, sənətin inkişafı üçün əsasdır. Bəşəriyyətin minilliklər boyu bütün tarixi bədii obrazlarda təcəssüm olunub. “İnsan prinsipi” sayəsində keçmiş zamanların gözəlliyi estetikadakı dəyişikliklərə baxmayaraq, bizi valeh etməkdə davam edir. “İnsan prinsipi” sayəsində estetik meyarların dəyişməsinə baxmayaraq, keçmiş zamanların gözəlliyi bizi valeh etməkdə davam edir. İncəsənətdə insanın simasına böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi portret kompozisiyaları insanın daxili aləminin açılmasında xüsusi rol oynayır. Portretdə simanın özü ilə bərabər, insanın daxili məzmunu, xarakteri, sosial vəziyyəti əks etdirilirdi. Antik sənətdə meydana çıxan portret həmişə rəssamların nəzər dairəsində olmuşdur. Eramızdan əvvəl I əsrdən qədim Roma divarlarında indi portret dediyimiz şeyə tam uyğun gələn təsvirlər var. Yeni dövrün Qərb mədəniyyətində olduğu kimi qrafikada portret və təsvirin tərifləri aşağıdakı funksiyaları ehtiva edir: xatırlatma funksiyası, yəni dünyasını dəyişmiş və ya uzaqlarda yaşayan bir insanın xatirəsi; portretdə əks olunan duyğu və hissləri çətdirmə funksiyası; daşınma qabiliyyəti – portret hədiyyə olaraq verilə bilər, başqa otağa, muzeyə köçürülə bilər, çünki əksər portretlər daşımaq üçün iri ölçülü deyil. Portret insanın bədii təsviri kimi özünü kompozisiya forması vasitəsilə reallaşdırır. Portretin kompozisiya qaydası elə bir konstruksiyadır ki, bunun nəticəsində kompozisiyanın və tamaşaçı qavrayışının mərkəzi modelin üzü, qrafik təsvir vasitəsilə ötürülən obrazdır. İntibah dövründə Avropa portret janrının kompozisiya transformasiyası “profildən anfasa keçid” adlanır. Portret kompozisiyası sahəsində tarixi qaydalar sifətin mərkəzi mövqeyinin poza, ətraf mühit, geyim, fon və s. ilə bağlı şərhini müəyyən edir.

Rəssamın portret qrafikasında problemi həll etmək üçün müəyyən vizual texnika seçməsi təsvirin yaradılmasının başlanğıcıdır. Portret çəkərkən rəssamın icazə verə biləcəyi üz cizgilərindəki dəyişikliklər təsvirin xarakterində dəyişikliklər deməkdir.

Qrafika rəngkarlıqdan daha şərtidir. O, lakonik bədii üslub və obrazların zənginliyi ilə seçilir. Beləliklə, bir çox qrafik əsərlərə bir növ natamamlıq xasdır. Bir çox qrafik rəssamların işlədiyi

dəqiqliyə baxmayaraq, bu texnika eyham sənəti ilə ayrılmaz şəkildə birləşdirilir və tamaşaçının təsəvvürünə yer buraxır.

Qrafik portret, xüsusən də monoxrom, insan üzünün və görünüşünün bütün nüanslarına nüfuz etməyə imkan verir. Şəklin diqqətlə çəkilməsi formanın ən xarakterik xüsusiyyətlərini ortaya qoyur, eyni zamanda personajın görünüşünün bütün üstünlüklərini fərdi şəkildə vurğulayır.

Bəzi hallarda qrafik portretləri rəngkarlıq portretlərindən ayırmaq çətindir. Onlar eyni janrın hüdudlarındadır və çox vaxt rəsm mürəkkəbliyi və kompozisiyanın strukturu baxımından çox vaxt oxşardılar. Bununla belə, qrafik dilin şertiliyi və qrafik materialların özəlliyi portret qrafikasının öz bədii dilinə malik olmasına imkan verir ki, bu da portretlərə xüsusi intim cazibə verir. Qrafik portretləri portret rəngkarlığında ayırmaq bəzən çətin olur.

Qrafikanın ən spesifik xüsusiyyətlərindən biri onun dilinin “müərrədliyi”dir. Xətlər, müstəvilər, təzadlarla işləyən qrafika, ümumiyyətlə, dünyanı dərk etdiyimiz vasitələrin sənətidir. Rəssamın bu və ya digər konkret şəxsin təsvir olunduğu vərəqdəki bu “şərti” əsəri niyə bu qədər hissləri oyadır və tamaşaçının heyranlığına səbəb olur? Görünür, bu heyratəmiz texniki vasitələr real obrazı cəmləmiş şəkildə ifadə etməyə, obrazı ruhlandırmağa və ya ənənəvi Çin rəssamlığı ustalarının dediyi kimi, “ruhun təcəssümünə” imkan verir.

Qrafik rəsmdə rəngin olmaması və ya məhdud istifadəsi təsvir yaratmaq üçün sonsuz xətlərin birləşməsindən tam istifadə etməyə imkan verir. XX əsrin əvvəllərində məşhur rus sənətşünası Makovskinin fikrincə, “*Qrafik rəssam dünyanı cizgilərin sehri kimi görür, şəxsi hiss və düşüncədən ilham alır... Qrafik rəssam öz sənətinin keyfiyyətinə görə formaları konturların diaqramı kimi ifadə edir*” [8, s.128].

Qara və ağ görüntünün izləyicisi tərəfindən “rəng fərziyyəsi” ehtimalı yalnız rəngli təxəyyül üçün deyil, həm də formanın özünü şərh etmək azadlığı üçün yer yaradır. Axı “ruh formada təzahür edir. Əgər forma inkişaf etməsə, ruh aşkar olmaz”.

İfadə vasitələrini öyrənmək üçün rəngli portretlərin təhlili portret təsvirlərində qrafik axtarışların xüsusiyyətlərini və imkanlarını görməyə, rəssamın təbiətlə bağlı “azadlıqlarının” sərhədlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Portret qrafikasında portret janrının və obrazlılığın ifadə üsulları baxımından təhlili üç səviyyədə aparılır. Onlardan biri kommunikativ təhlildir ki, bu da təsvir olunan obyektə oxşarlığı nəzərdə tutur. Digəri estetik təhlildir ki, burada obyektə əhatə edən təsvir edilmiş əşyaların harmoniyası araşdırılır. Nəhayət, portret janrının kompozisiya təhlilidir ki, bu araşdırma estetik və kommunikativ səviyyələrin həyata keçirilir.

Beləliklə, portret qrafikasında perspektiv, optika, mütənəsiblik və plastik anatomiya qanununu portret qrafikasının məkan konstruksiyalarının həndəsəsi, işıq-kölgə, rəng və koloriti adlandırmaq olar.

Portret və qrafikanın sənət kimi tarixi inkişafını tədqiq edən B.R. Vipper qeyd edir: “...*portretin yaranması maskada, mərhumun üzərindən çıxarılan heykəltəraşlıq simasında, ya müqəddəs bir ayin, ya sirli talisman kimi, ya da insana ölümsüzlük verməyən ilahi iradənin hiyləgər dolama yolu kimi axtarmaq lazımdır...*” [4, s.210].

M.A. Andronikova “Portret sənətinə dair” tədqiqatında belə tərif verir: “*Portret real, konkret bir insanın obrazıdır*” [1, s.295]. “Obyekt” sözü “bəddii obraz, real, konkret insanın real şəxsiyyətinin bədii çevrilməsi” deməkdir. “Obraz” anlayışının tətbiqi konkret portretin sərhədlərini xeyli genişləndirir.

L.S. Zinger portret sənətində realizm problemlərini tədqiq edərək qeyd edir ki, “*asl portret təkcə müəyyən, fərdi olaraq təkrarolunmaz bir insanın bədii obrazında hiss etdiklərimizdə deyil, həm də onun fərdiliyini mütləq uydurma deyil, real insanın fərdiliyini çatdırır*” [6, s.36].

Qrafik bədii obrazın formalaşması prosesinin öyrənilməsinə ciddi töhfələr gətirən N.N. Volkov bir obyektin qavranılmasını və bir rəsmi tədqiqini aparır. Müəllifin rəsm çəkməyin ilkin mərhələsində qavrayışın təbiət tərəfindən “idarə edildiyi” və sonradan portretin qavranılmasının modelin qavranılmasına əhəmiyyətli təsir göstərdiyi qənaəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Buna

əsaslanaraq alim vizual fəaliyyətdə vacib olan aktiv qavrayışın formalaşdırılması metodunun işlənilib hazırlanmasının zəruriliyini sübut etdi [5, s.218].

Qrafikada portret çəkməyin özəlliyi ondan ibarətdir ki, qrafik təsvir insan obrazını birbaşa ünsiyyət zamanı necə görünürsə, elə də çatdırır. Qrafikanın xüsusiyyətləri rəssama insanın şəxsiyyətini başa düşməyi, onun əsas mahiyyətini əks etdirmək üçün mümkün qədər dəqiq nümayiş etdirməyə imkan verir.

Portretin ümumi mahiyyəti bütün sənətlərdə eynidir. Portret qrafikasında, obraz olmaq üçün plastik təsvir vizual olmalıdır, çünki o, sadəcə çoxqatlılığı deyil, bu çoxqatlılığın məlum strukturunu, yəni portret qrafikasının məzmunu plastik obrazlı olmalıdır. Obrazlılıq qrafikanın ayrı-ayrı təbəqələri ilə eyniləşdirilə bilməyən, lakin yeni sintetik portret təbəqəsini təşkil edən yeni obyektlərin və yeni duyğuların mənbəyidir. Məsələn, Ələkbər Rzaquliyevin “Fənərçi” (1964) portretində zəhmət və məsuliyyət, fənərçinin öz işini yerinə yetirməkdə göstərdiyi səyləri əks olunur. Duyğularımız fərdi təbəqələrlə – görünüşü, pozanın, fiqurun, hərəkətin verilməsi ilə məhdudlaşmır, biz rəng təhlili də apara bilmirik, çünki bu qrafik əsərdir, lakin qarşımızda müəyyən posada bir fiqur var və bu görünüşdə zəhmət və səy təcəssüm olunub.

Bu halda plastik obraz müxtəlif növ təsvirlərin mürəkkəb birləşməsidir. Obrazın özünə münasibətdə duyğular olmaya bilər, lakin insan portretində təsvir olunan hərəkətə, təsvir olunan fiqurun çalışqanlığına və zəhmətinə biganə qalmayacaq.

Digər misal Azərbaycan şairi və satirik Mirzə Ələkbər Sabirin qrafik təsviridir. Uşaqlıqdan hamı şairin necə göründüyünü bir çox fotosəkillərdən və müasirlərinin təsvirlərindən bilir. A.Rzaquliyevin qrafikada yaratdığı obraz fotosəkillərdən və ədəbi təsvirlərdən fərqlənir. Bir insan haqqında öz fikirlərini rəssamın qrafik təsvirdə yaratdığı obrazla birləşdirmək problemi yaranır. lakin onun ədəbiyyatda təsvir olunan obrazı (baxış, duruş, mimika) portretdəki obrazla tam üst-üstə düşdüyündən əminliklə deyə bilərik ki, bu, Mirzə Ələkbər Sabirin portretidir.

Portret müxtəlif emosiyalar doğurur. Şairin qara fonda yan tərəfə baxan kədərli gözləri uzun müddət yaddaşında qaldı. Təsvir portretin məzmununu reallıq sferasından təcrid etməklə verilir. Bundan portret müstəqil obraza çevrilir, formalar ilkin daşıyıcısını itirir, təsvir isə obrazı əks etdirir. Ə.Rzakuliyev şair M.Ə. Sabirin tənha ruhunu qrafika ilə kifayət qədər inandırıcı şəkildə ifadə edə bilmişdir. Empatiya qabiliyyəti Sabirin münasibətlər sisteminin əsas dəyərlərindən biridir. Onun fikir və hərəkətlərinin etik motivasiyasının düzgün başa düşülməsi və lazımı şəkildə qiymətləndirilməsi onun üçün çox vacibdir. Deməli, illüziya məkanı dərinliyə malikdir və tamlığa və məhdudluğa gətirib çıxarır. M.A. Sabirin şəxsiyyəti portretində bütün həyat prinsipləri, əxlaqi-etik meyarları ilə obrazlı şəkildə çatdırılır. Portretində təsviri əks etdirən reallığın qrafik qeydinin artan rolundan danışa bilərik.

Maral Rəhmanzadənin gənc qızın xətti qrafikasında tamam fərqli obraz görünür. Qrafik təsvir qızın xarakterini və daxili dünyasını baxışda və xəfif gülüşdə axan cizgilərlə çatdırır. Xətlər təsvirin parlaqlığını çatdırır. Rəssamın ştrixləri enerjili və ağırdır. Ştrix əsas ifadə vasitəsidir. Belə bir əsər yaratmaq üçün müəllif modelin daxili aləminə nüfuz edir, onun fərdiliyini hiss edir. Qrafika elementi, texniki vasitə təsvir üzərində fəal işləyir.

Portret və portret qrafikasında obraz yaratmaq üçün şəxsiyyətləşdirmə formalarının olması zəruridir. Portretin mənasını və təsvir olunan şəxsin şəxsi keyfiyyətlərini tanımaq üçün müxtəlif formaların oynanması nəticəsində hər hansı bir portretin spesifik strukturunu qurmaq lazımdır.

Bədii yaradıcılıqda reklam obrazı üzərində portret sənəti tarixində qeydə alınmış təcrübədən istifadə etmək lazımdır. Tarixən işlənmiş portret tipologiyası yaradıcı materialı kifayət qədər dəqiqliklə idarə etməyə imkan verir. Formaların antologiyası hazırda yaxşı inkişaf etmişdir, sənət nəzəriyyəsi yüksək metodoloji səviyyədədir ki, bu da portret qrafikasının çatışmazlıqlarını və üstünlüklərini öyrənməyə imkan verir. Təsvir üzərində işləyərkən sənətkarın gözü zehni “idarə edəcəyi” güman edilir. Lakin çox vaxt rəssamın gözü daha çox görür, gördüklərini isə əl özü çəkir.

Nəticə

Konsepsiya kimi portret təsvirinin yaradılmasının çətinlikləri qrafik iş texnikasının üstünlüklərini azaltmamalıdır, çünki müvəffəqiyyətlə yaddaqalan təsvir növləri yaradılır.

Qrafik şəkildə təsvir edilmiş obrazlar dünyanın mənzərəsində və insan imicində dəyişiklikləri görməyə, mənəvi problemləri və duyğuları mərkəzə qoymağa, təsvir üsullarında dəyişiklikləri onlara tabe etməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Андроникова М.А. Об искусстве портрета. М.: Искусство. 1975, 326 с.
2. Бесчастнов Н.П. Портретная графика: учебн. пособие. М., 2006, 368 с.
3. Бесчастнов Н.П. Черно-белая графика: учеб. пособие для вузов. М., 2002.
4. Виппер Б.Р. Статьи об искусстве. М.: Искусство. 1970. 351 с.
5. Волков Н.Н. Восприятие предмета и рисунка. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1950, 508 с.
6. Зингер Л.С. О портрете. Проблемы реализма в искусстве портрета. М.: Советский художник. 1969, 463 с.
7. Искусство портрета: сб. статей / Государственная Академия художественных наук. М.: Работник просвещения. 1927. Вып.3, 159 с.
8. Маковский С.К. Современные русские художники. СПб., 1909. С. 128.

**sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının
"Rəngkarlıq" kafedrasının baş müəllimi
E-mail: ayanaziz.m11@gmail.com*

Ayan Azizova

IMAGERY IN A GRAPHIC PORTRAIT

The article discusses both basic theoretical and specific issues related to portrait graphics. It is noted that a feature of the image of a portrait in graphics is that the graphic image conveys the image of a person as he appears during direct communication. Features of graphics allow the artist to understand a person's personality and show his essence as accurately as possible.

The article analyzed some graphic portraits of Azerbaijani artists, which were characterized by the artists' creative approach to creating an image, determined by execution technique, skill and accumulated life experience. In general, graphically executed images make it possible to see changes in a person's worldview and appearance, to focus spiritual problems and emotions, and to subject them to changes in the methods of depiction.

Keywords: *graphics, portrait, imagery, artistic image, composition, brushstroke, means of expression, technique.*

Аян Азизова

ОБРАЗНОСТЬ В ГРАФИЧЕСКОМ ПОРТРЕТЕ

В статье рассматриваются как основные теоретические, так и частные вопросы, связанные с портретной графикой. Отмечается, что особенностью изображения портрета в графике является то, что графическое изображение передает образ человека таким, каким он предстает при непосредственном общении. Особенности графики позволяют художнику понять личность человека, максимально точно показать его сущность.

В статье были проанализированы некоторые графические портреты азербайджанских художников, которые характеризовались творческим подходом художников к созданию образа, определялись техникой исполнения, мастерством и накопленным жизненным опытом.

В целом графически выполненные образы позволяют увидеть изменения в мировоззрении и облике человека, сосредоточить духовные проблемы и эмоции, подвергнуть их изменению способов изображения.

Ключевые слова: *графика, портрет, образность, художественный образ, композиция, мазок, выразительные средства, техника исполнения.*

AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 10.02.2025

Son daxilolma tarixi: 15.03.2025